

4.4.2. ILLUSZTRÁLT FOLYÓIRATOK

4.4.2.1. ÁTTEKINTÉS

A 19. századi cigány ábrázolások legbővebb forrásai az illusztrált folyóiratok évfolyamai. A kérdéses időszakban, az első megjelenés időrendjében a következő illusztrált lapok közöltek cigány ábrázolásokat:

Vasárnapi Újság, 1854–1921

Magyar Néplap, 1856–1860

Ország Tükre, 1862-1865

Hazánk s a Külföld, 1864-1872

Magyarország és a Nagyvilág, 1865-1884

Képes Világ, 1866-1873

Képes Családi Lapok, 1879-1943

Ország-Világ, 1879-1938

Magyar Szalon, 1884-1936

Ezeket 1900-ig a teljesség igényével tekintettük át, listába véve minden cigány-ábrázolást, még a más lapból átvett változatlan utánnyomást is. Felvetődött, hogy az egyes képek elemzését laponkénti bontásban csoportosítsuk, ami segítséget nyújtana ahhoz, hogy az egyes lapok szellemiségéről, annak változásáról jó képet kapjunk. Végül mégis inkább a lapoktól független időrendet választottuk, mert szempontunkból sokkal több információt hordoz az egyes korok szellemiségének, mint az egyes lapoknak vizsgálata. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért évtizedekre bontottuk az anyagot, egynél-egynél össze is foglalva az arra jellemző momentumokat.

Az, hogy a vizsgálat csupán 1900-ig, az előző századfordulóig terjedt ebben a médiumban, a konkrét dátumot illetően önkényes, de nagyobb távlatban több szempontból is indokolt döntés. Az egyik szempont technikai jellegű. Egészen jó közelítéssel az előző századforduló körüli néhány évben sikerült kifejleszteni a fénykép újságban való sokszorosításának módját. 1895-ben a közölt illusztrációknak még erős többsége volt fametszet (még ha növekvő arányban fénykép után készült is), 1905-ben viszont már fordított volt az arány. Mivel ez a tanulmány elsősorban a

grafikai úton sokszorosított ábrázolásokkal foglalkozik (az első kötet elején kifejtettük, miért), a vizsgálat tárgya a 20. század elejére a lapokból szinte eltűnt.

A másik szempont társadalmi jellegű, és nem kevésbé lényeges. A lapok témaválasztásából világosan kiolvasható, hogy a magyar társadalom, legalábbis a polgári néplapok közönsége hogyan alakult át. Az 1860-as években a súlypont még a vidéki és kisvárosi életen volt, az írások és képek az ottani értelmiség (akkori szóval intelligencia), a földbirtokosok és a tehetősebb parasztgazdák érdeklődésére tartottak számot. Az előző századfordulóra ez gyökeresen megváltozott, a lapok az éppen ekkor megszülető nagyvárosi polgárság felé fordultak, visszahúzódott a látókörükből a magyar vidék, viszont megjelentek a távoli földrészekről érkező tudósítások. Egészen pontosan érzékelhető ez a jelenség a korszak meghatározó lapja, a *Vasárnapi Újság* cigányokkal kapcsolatos szerkesztési gyakorlatából. Korábban, amint a következőkben bőszéges példatárral bizonyítjuk, kifejezett érdeklődéssel fordult a lap a cigányok felé, számos cikket és képet közöltek ebben a témában. 1900-tól kezdődően azonban a cigányság hétköznapi élete gyakorlatilag eltűnt a lapból, számára zömmel két megjelenési forma maradt: a városi cigányzenészekről készült portrék és a kor népszerű festőinek zsánerképeiről készült reprodukciók. Szempontunkból pedig egyik sem releváns. Említést érdemel, hogy már a fénykép korszakában, a *Vasárnapi Újságban* egészen konkrétan 1907-ben megjelenik a kriminalitás, az egész országot felzaklató dánosi gyilkosság cigány vádlottai képében.

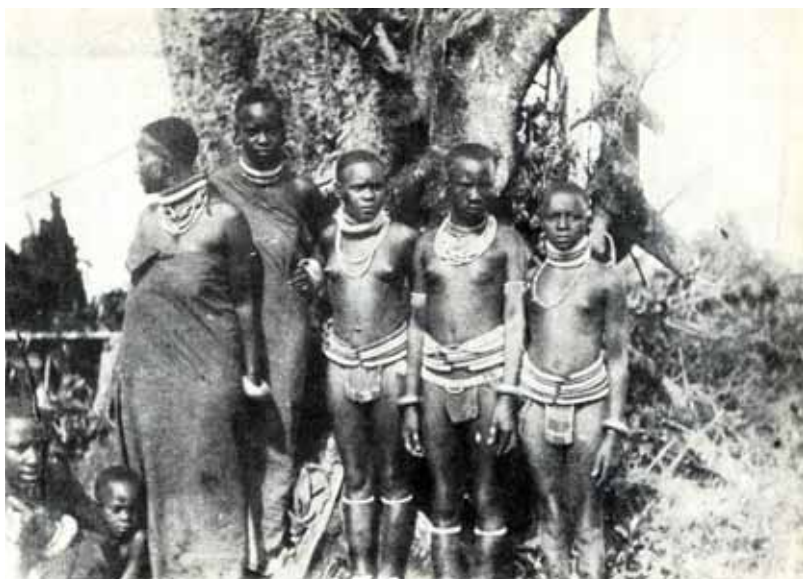
Ami a zsánerképet illeti, ez, vagyis a társadalom különböző rétegei mindennapi életéből "ellessett" jelenetek ábrázolása a 19. század utolsó harmadának egyik legkedveltebb festészeti műfaja volt, mert biztos vásárló közönségre támaszkodhatott. Készültek képek nagypolgári szalonokról, falusi parasztházakról, iparos-műhelyekről. Legtöbbjük közös vonása az idealizálás, az ábrázoltak megszépítése, harmonikussá formálása, hiszen jómódú polgárok szalonjait voltak hivatottak díszíteni, ez közönség pedig nem szívesen szembesült (a pénzéért) az élet kellemetlen jelenségeivel, csúnyaságaival. A

zsánerképek műfaján belül az 1880-as évek közepétől (de mint fentebb láttuk, helyenként már korábban is) szerte Európában kifejezetten divatba jöttek a cigányok életét ábrázoló zsáner-festmények, amelyek jó áron keltek el a műtárgy-piacon.

Ez a siker arra buzdította az illusztrált lapok szerkesztőit, hogy egyebek mellett a sikeres képek reprodukcióival tegyék kelendőbbé lapjukat. Az 1890-es évtizedben már ugrásszerűen megnőtt a cigány-tárgyú újságképek között a zsáner-reprodukciók száma. Ezen képek befogadója azonban fokozatosan távol került a cigányoktól, rohamosan növekvő nagyvárosok lakójaként egyre ritkábban került velük érintkezésbe, és ezzel párhuzamosan az az igénye is csökkent, hogy a cigányokról hiteles szóbeli és képi információkkal lássák el. Ehelyett egy másik, mesterségesen előállított világot igényelt, amelynek szép harmóniáját fokról fokra letisztuló szóbeli és képi közhelyek formálják. A képeslapok elemzésekor látni fogjuk, hogy a következő évtizedben megjelent a valóság megismerése iránti igény is, vele a szociográfiai szempontból is értékelhető ábrázolások – de még nem tartunk ott, ez még a szép és hamis harmóniák kora.

Hogy a magyarországi illusztrált folyóiratok szemléletváltását hiteles adatokkal is alátámasszuk, felsoroljuk a *Vasárnapi Újság* 1900 és 1910 közötti cigány tárgyú illusztrációit:

Évfolyam/szám	Oldalszám	Képaláírás	jelleg
1900/1	12	Kubelik János	Prímás portréja
1901/48	465	Régi arató ünnep (zenészekkel)	Saját illusztráció
1903/40	667	Cigányprímások	Prímások portréi
1904/47	801	Bihari: A nagyreményűek	Zsáner reprodukció
1905/15	229	Böhm: A cigány hegedűje	Zsáner reprodukció
1905/38	602	Böhm: A kártyavetőnél	Zsáner reprodukció
1905/38	604	Böhm: Czigány nő	Portré reprodukció
1907/14	273	Undi S. Mariska: Gorbói cigánytanya	Zsáner reprodukció
1907/49	994	Czigány vajdáné a XVII. században	Reprodukció (lásd III kép)
1907/54	626-28	A dánosi gyilkosság gyanúsítottjai	Öt fénykép
1909/20	416-17	Teknővájó cigányok	Három fénykép

140. kép

141. kép

Külön probléma a fametszetes újságillusztráció és a fénykép viszonya. A 19. század utolsó harmadára a fényképezés már általánosan elterjedt, számos festő (például, amint majd látni fogjuk, Vastagh György) a fotográfia segítségével gyűjtött anyagot a képeihez, és a lapok maguk is gyakran fényképeket rajzoltattak át fametszetté. Ezek hitelességével kapcsolatban azonban óvatosaknak kell lennünk. A korban általános gyakorlat volt, hogy a fametszetre való áttételkor a rajzoló mintegy kijavította a fénykép kompozíciós hibáit, a szerinte fölösleges részeket elhagyta, egyes szereplők helyét megváltoztatta. Az első részben, Oldal István fényképe és az az alapján készült vízfestménye példáján már szóltunk erről a jelenségről. Ezúttal egy másik képpárt mutatunk be, amelyek ugyan nem cigányokat ábrázolnak, a szóban forgó jelenséget azonban pontosan illusztrálják. Teleki Samu útleírását illusztrálja a metszet²⁴¹ (141. kép), amelyről világosan leolvasható, hogy fénykép után készült. Ritka szerencse folytán a kérdéses fénykép fenn is maradt²⁴² (140. kép), és azon jól látható, hogy a rajzoló tükör-szimmetrikusan megfordította a képet, ám a jobb szélén álló nőt, hogy az „ne nézzen ki a képből”, áttette a másik oldalra, az alakok lábát kipótolta, a fénykép bal alsó sarkában erő-

241 Höhnel: A Rudolf és Stefánia tavakhoz, Budapest, 1892, I. kötet, 165.

242 Erdélyi Lajos: Teleki Samu Afrikában, Bukarest, 1977, 19. kép.

sen megvágva látható alakokat elhagyta, és a háttérben lévő fáról is letakarította a tisztázatlan részleteket. És ez még nagyon finom beavatkozás volt.

Az egyes képek ismertetése során törekedtünk rá, hogy ha voltak ilyenek, az előképeket, a mintákat, továbbá az alkotások képi utóéletét is felderítsük. A teljességet azonban semmiképpen nem tűzhattük célul, hiszen senki sem ismerheti a rendkívül gazdag 19. századi magyar festői és grafikai termés egészét, kismesterek jelentős részben magángyűjteményekben őrzött alkotásainak százait és ezreit. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy további feldolgozások lappanganak még kisebb közleményekben, rövid életű vidéki folyóiratokban vagy másutt. A lényegét azonban ez a hiány nem érinti. Úgy hisszük, hogy magát a jelenséget, a képi megfogalmazások vándorlását az itt bemutatott példákkal is híven szemléltetnünk sikerült. Magától értetődik, hogy ha a munka, a magyar cigány ikonográfia kutatása folytatódik, újabb és újabb kapcsolódásokra derül majd fény, tovább pontosítva ismereteinket.

4.4.2.2. A vizsgált újságok

Az alábbiakban röviden ismertetjük a vizsgált folyóiratokat, hogy a kor szellemi mozgásaiban valamelyest elhelyezhetők legyenek. Részletesebb ismertetőt az érdeklődő a korról foglalkozó, meglehetősen bőséges irodalomban talál, ahhoz útmutatóul szolgálhat a sajnálatos módon félbemaradt, a kort azonban még majdnem egészében ismertető *A magyar sajtó története* című, három kötetes összefoglalás²⁴³. Az alábbiak is zömmel ebből a műből merítenek.

Képes újságok

A 19. század második felében egy sor képes hetilap kereste a helyét a magyar piacon. Sikeresnek közülük az számított, amely elérte a tízezres példányszámot,

243 A magyar sajtó története. Főszerk. Szabolcsi Miklós, Budapest, 1979, 1985, I: 1705-1848, II/1: 1848-1867, II/2: 1867-1892.

jelentősen efölé azonban egyik sem emelkedett. Amelyik lap példányszáma tartósan ötezer alá csökkent, az előbb-utóbb befejezte működését, vagy beolvadt egy másik, sikeresebb lapba.

A magyar újságok a mintát gyakran a német sajtóból vették, egyik-másik kiadvány már-már szolgaián követte német példájának szerkesztési elveit és külalakját, külföldi anyagot azonban ezek a lapok is csak elvéve hoztak, többnyire a kor híres íróinak munkáit fordították.

Az induláskor, az 1860-as, majd az 1870-es években még az úgynevezett „enciklopédiai” lapok voltak a meghatározók, döntő szerepük volt az ismeretterjesztő anyagoknak, bár szépirodalmat már a kezdetektől közölt valamennyi. Az ismeretterjesztés keretében igyekeztek bemutatni Magyarország népeit, köztük a cigányokat is.

Az 1880-as évektől a szépirodalom mind nagyobb szerephez jutott, és a lapok szinte kivétel nélkül követték a közönség megváltozott igényeit. A képes hetilapokban és kéthetilapokban az előző századfordulóra a szépirodalom aránya átlépte az ötven százalékot, ez vált a fő tartalomká, mellette a hírek tartották meg a súlyukat, és az ismeretterjesztés mintegy melléktermékké vált.

A képes családi lapok piacán az első kísérlettől 1900-ig több tucat vállalkozás próbálta megvetni a lábát, de mindössze hat érte meg megjelenésének tizedik évfordulóját. Utóbbiak közül négy, a *Vasárnapi Újság*, a *Képes Családi Lapok*, az *Országvilág* és a *Magyar Szalon* viszont félévszázados fennállását is megünnepelhette.

Vasárnapi Újság 1854-1921

A *Vasárnapi Újság* az egyik első kísérlet volt a magyarországi illusztrált néplap megteremtésére, és mindjárt átütő sikert ért el, egészen 1922-ig megjelent, miközben számos versenytársa támadt és bukott el mellette. A lap a kor legjobb szerzőit és rajzolóit foglalkoztatta, érdeklődési területe pedig szinte mindent átfogott. A nemzeti szellem ápolását tűzve ki céljául, sok energiát fordított arra, hogy olvasó-

ival minél alaposabban megismertesse Magyarországot, annak népeit, szokásait. Ennek keretében 1900 előtt visszatérően írt a cigányokról is.

Magyar Néplap 1856-1860

A kor meghatározó törekvése volt az „egyszerű nép” számára készülő, valódi népújság megteremtése, amelyet már 1848-ban Arany is szorgalmazott, és azóta készültek tervek a megvalósítására. A sok terv közül a megjelenésig is eljutott a *Magyar Néplap*, ám viszonylag rövid pályafutás után beszüntette működését.

Ország Tükre 1862-1865

A *Vasárnapi Újság* által kitaposott úton indult az *Ország Tükre*, azénál nagyobb figyelemmel Magyarországra. A versenyt azonban csak rövid ideig állta, nem kis részben azért, mert a lapok kibontakozó versenyében a legjobb szerzőket és rajzolókat elszipkázták a tőkeerősebb vállalkozások.

Hazánk s a külföld 1864-1872

Színvonalas közművelődési hetilap volt, amely a *Vasárnapi Újság* mintájára született, de hamarosan annak méltó vetélytársává vált. Nagy figyelmet fordított a magyar vidékre, noha szerzőinek zöme a fiatal polgárok közül került ki. Politikai szempontból enyhén ellenzéki vonalat vitt. A stabil, sőt javuló színvonal azonban nem volt elég az üzleti sikerhez, a lap nyolc év után megszűnt.

Magyarország és a Nagyvilág 1865-1884

Az 1865 szeptemberében megszűnt *Ország Tükre* folytatásaként jelent meg ugyanazon év októberében. Kezdetben politikai cikkeket is közölt, de 1867-től már csak szépirodalmat és kevés ismeretterjesztést hozott, mellettük gyakran egész oldalas képeket. Az 1870-es évtizedben a kor egyik legnagyobb munkabírású újságírója,

Ágai Adolf szerkesztette, aki emellett Csicseri Bors álnéven a *Borsszem Jankót*, Forgó bácsiként a *Kis Lapot* gondozta, Porzó néven pedig vezető lapokba írta kedvelt tárcáit.

Képes Világ 1866-1873

A kor bulvárlapja, amely a *Magyarország és a Nagyvilág*nak mintegy oldalvizén, részben onnan átvett, átszerkesztett, részben onnan kiszorult anyagokkal dolgozott. Sajátos célközönsége volt a német nyelvű magyarországi kispolgárság, amely ekkor a nagyvárosok lakosságának jelentős hányadát adta. A lap nagy hangsúlyt fektetett a népszerű irodalomra, amely idővel eluralkodott benne, visszaszorítva a tudományokat. Az irányát vesztett lap 1873-ban szűnt meg.

Képes Családi Lapok 1879-1943

Indulásától fogva sikeres kéthetilap, amely a német Gartenlaube mintáját követte, még fejléce is alig különbözött amazétól. Az újságot a kiadó a vidéki kisnemes-ségnek, módos parasztságnak és alsóbb értelmiségnek szánta, sikerrel. Később, vidéki kötődését megőrizve a városi kispolgárság lapja lett. A terjedelem felét tette ki az irodalom, harmadát az időszerű hírek, és a fennmaradó részen kapott helyet az ismeretterjesztés, például a népelet bemutatása. Az újság illusztrációi híresen magas színvonalúak voltak. Az 1880-as évekre mindinkább a női olvasók felé fordult, többé-kevésbé nőlappá lett. Az újság túlélte az első világháborút, és csak a második sodorta el.

Ország-Világ 1879-1938

Mint legtöbb kortársa, ez a lap is a *Vasárnapi Újság* köpönyegéből bújt ki, legalábbis abban az értelemben, hogy azzal versengve, az az által hagyott piaci résbe benyomulva indult. Mivel a *Vasárnapi Újság* az ismeretterjesztés kárára mind

nagyobb teret nyitott a szépirodalomnak, az *Ország-Világ* ismét az „enciklopédiai” jelleget domborította ki. A vállalkozás sikeresnek bizonyult, nem kis részben azért, mert hamarosan az *Ország-Világ* is rátért a nagy vetélytárs kitaposta útra, az (asszimiláns) kis- és középpolgárság képes irodalmi lapja lett, mely 1890-től már „szépirodalmi képes hetilap”-nak nevezte magát.

Magyar Salon 1884-1936

Revü típusú újság, kezdetben havonta, majd kéthetente jelent meg, számonként majd könyvnyi terjedelemben. Megcélzott és megszerzett közönsége a magyar középosztály volt, később egyre nagyobb figyelemmel az arisztokráciára. Gazdag szépirodalmi rovata a kor szinte valamennyi jelentős íróját és költőjét foglalkoztatta, ismeretterjesztő írásait is jeles szerzők készítették. Útirajzokat és úti beszámolókat nagy terjedelemben közölt, ebben egyedülálló volt vetélytársai között. Szellemisségét a címe jól összefoglalta: olyan szalon kívánt lenni, amelyben művelt csevegés folyik a világ dolgairól. Nyitott szellemisségű lap volt, amely azonban nem kötelezte el magát egyetlen ügy mellett sem.

4.4.2.3. A FOLYÓIRATOK KÉPEI

4.4.2.3.1. 1850-1860

LXIII.

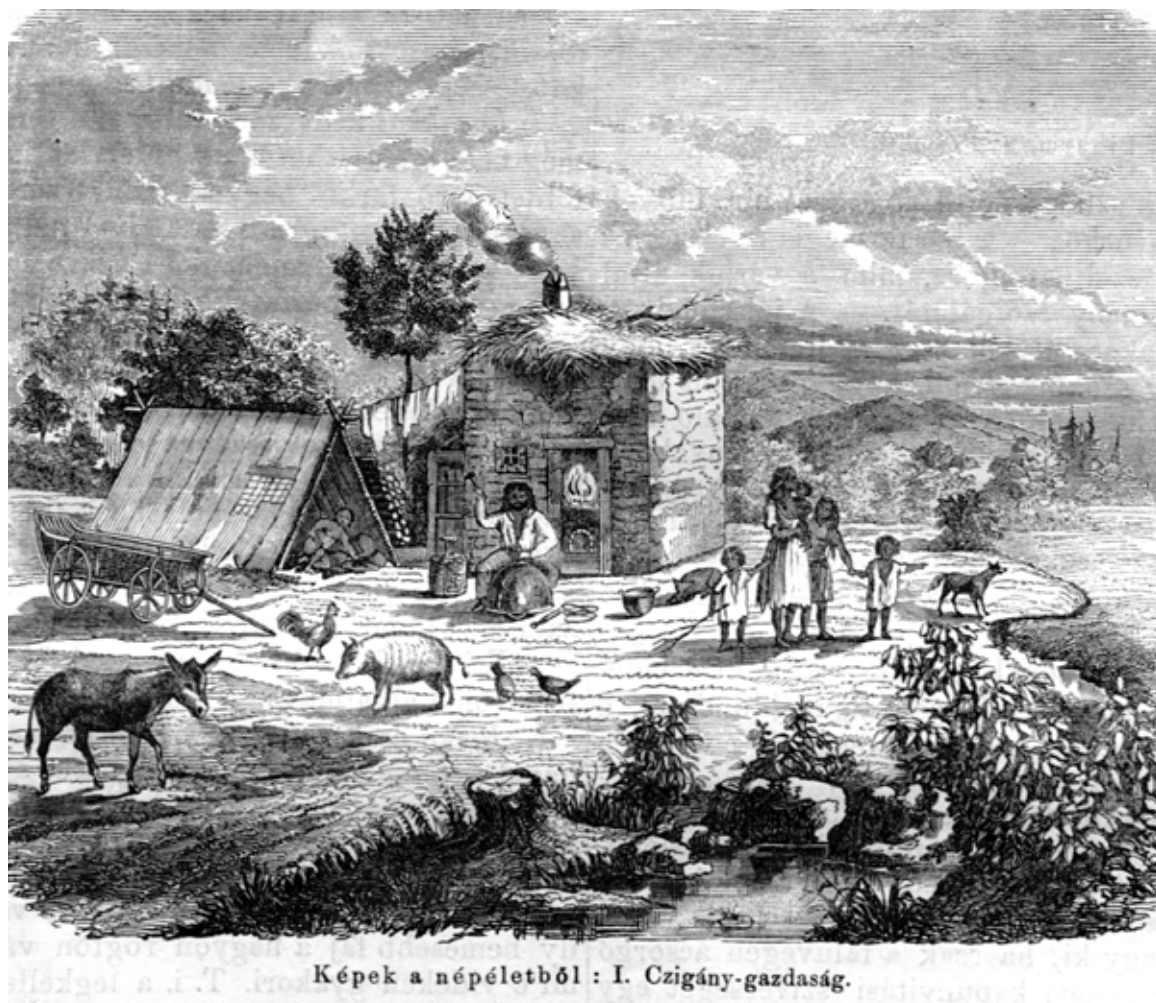
Az erdélyi sátoros cigányok.

Az erdélyi sátoros cigányok, Vasárnapi Újság, 1856. 257. oldal

A minket érdeklő legkorábbi rajz 1856-ból való. Mivel a kép nem gyakorlott művészre vall, legvalószínűbb, hogy egy műkedvelő, a kísérő szövegből következtethetően erdélyi rajzoló élet után, de utólag megkomponálva készült munkája, melyet a budapesti hivatásos fametsző még egy kissé tovább finomított, képi köz-
helyekkel (szakadt ruha, főzőüst, putri) tovább bővített.

4.4.2.3.2. 1861-1870

LXIV.

Képek a népeletből : I. Czigány-gazdaság.

Czigány-gazdaság

Vasárnapi Újság, 1861. 136. oldal

A népszerű képes hetilap 1861-ben „Képek a hazai népeletből” címmel sorozatot indított, melyet több megszakítással két éven át folytatott. Ebben a sorozatban hét cigányábrázolás is megjelent, mindjárt az első a „Czigány-gazdaság” címet viseli. Erről a képről is azt feltételezzük, hogy jó képességű műkedvelő munkája. Nyilvánvaló, hogy a kompozíciót a kor gyakorlatának megfelelően utólag alakította a művész, a képen mégis, a mérsékelt rajztudás ellenére, vagy éppen azért átüt a hitelesség: a rajzoló valami nagyon hasonlót láthatott maga is. A kép központi szereplője a kovács, aki épített tűzhely előtt dolgozik, körülötte a háziállatok szintén többé-kevésbé letelepedett életmódra utalnak. Egészen sajátos viszonyokra

utal, hogy a lakás sátor, a tűzhelyet azonban téglából rakták. Egyetlen forrás alapján felettébb kockázatos a következtetések levonása, mégis úgy érezzük, hogy itt a vándor-cigány-fémműves életmód jelentős dokumentumával van dolgunk. Azt gondoljuk, hogy a sátor – épített tűzhely ellentét nem az átmeneti kor tükröződése, hanem évszázados gyakorlaté. Nagyobb vasdarab megmunkálásához ugyanis elegendő hőmennyiséget és hőfokot földön rakott tűzben még fújtatóval sem lehet előállítani, miközben tudjuk, hogy a cigányok már a 16. században kisebb ágyúkat voltak képesek előállítani, amihez épített tűzhellyel kellett rendelkezniük.

LXV.

Utazó cigánycsoport
Vasárnapi Újság, 1862. 28. oldal

A népeleti sorozat cigányokat ábrázoló következő darabját a korábban már említett Jankó János készítette. Ez a kép a romantikus mestereknél iskolázott hivatásos rajzoló szemléletét tükrözi. Jankó a kor mestereihez hasonlóan minden bizonnyal gondosan tanulmányozta a cigányok öltözködését, használati tárgyait, a cél ebben az esetben mégsem a valóság hű visszaadása, hanem egy vonzó, érdekes kompozíció kialakítása volt, melyben a cigányok az ábrázolásnak nem céljai, hanem eszközei.

LXVI.

Képek a hazai népeletről: XXII. Kolompár cigányok. — Újházy F. vázlata után Jankó J.

LXVI. Kolompár cigányok
Vasárnapi Újság, 1862. 313. oldal

142. Kalderash Gypsies, c. 1865.

A sorban következő kép megint Jankótól való, aki a kép aláírása szerint azt Újházy (Ferenc) vázlata alapján készítette. Ez a kép „Üstfoltozó cigányok” címen nyolc év múlva ismét megjelent a Magyarország képekben, fentebb már ismertetett albumban. Itt, a korábbi variáns esetében még hangsúlyosabbnak tarthatnánk a részletek hitelességét, ha nem intene óvatosságra, hogy másodlagos feldolgozásról van szó, a rajzoló nem látta képe tárgyát, csak egy arról készült vázlatot. A férfi hatalmas gombjai a kalderás törzsre utalnak, amihez illusztrációként lengyelországi kalderás férfiak fényképét mellékeljük. A két, közel egyidős képen a gombok mellett a kalap és a hosszú haj is feltűnő hasonlóságot mutat, a *Vasárnapi Újság* metszetén a férfi kalderásként való azonosítása tehát meglehetősen biztos lábakon áll. A képről, illetve az ábrázolás addigi hiányáról nem kevesebb olvasható le, mint hogy legkésőbb 1863-ban megjelent

a kalderás törzs Magyarországon, de nem sokkal előtte érkezhettek. Ez az információ egybevág azzal, hogy a román cigányrabszolgaság tényleges felszámolására az 1850-es évek végén került sor. A kompozíció többi része már inkább a fantázia termékének tűnik, mintegy háttérrel ad a kép fő tárgyának.

LXVII.

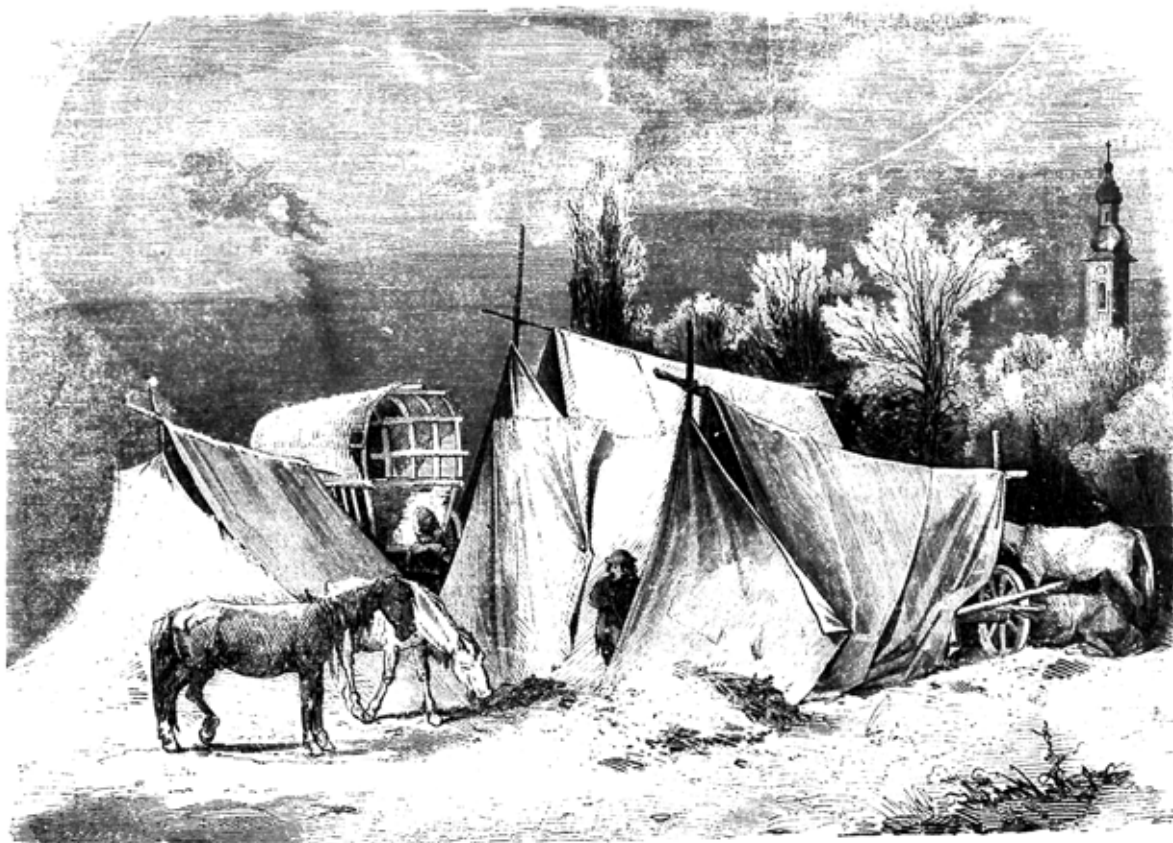

Képek a hazai népeletről: XXIV. Teknővájó cigányok.
Újházy F. vázlata után Jászó J.

Teknővájó cigányok
Vasárnapi Újság, 1862. 436. oldal

Az előző képhez hasonlóan ez is Újházy vázlata alapján készült, valószínűleg több rajzból megkomponálva, és ez is megjelent nyolc évvel később a honismereti albumban. Magyarországon famunkával többnyire beások foglalkoztak, ennek a törzsnek a jellegzetességei azonban nem azonosíthatók a képen. Az asszony feltűrt szoknyája legalábbis kétséges, tekintetbe véve a cigány kultúrában meglévő, már említett tisztaság-tisztátalanság viszonyrendszerét, amely szerint a nő teste köldöktől lefelé tisztátalan, eltakarandó. (A legkevésbé sem véletlen, hogy a tradicionális cigány közösségek asszonyai ma is lábfejig érő szoknyát hordanak.) Az is esetleges jelenség, hogy az asszony fején hordott teknőben kisgyerek ül, ez persze előfordulhatott, de inkább játékoságból, mint bevett szokásként. A jobboldali férfialak bizonyára hiteles vázlat után készült, de forrásértékű, karakteres vonásokat nem tartalmaz.

LXVIII.

Képek a hazai népeletről: XXV. Vándor cigányok télen.
Ujházy F. vázlat'a után Jankó J.

Vándor cigányok télen
Vasárnapi Újság, 1862. 436. oldal

A szerzőpáros itt is azonos, ezt a képet azonban nem vette át a Magyarország képekben. A három sátor alkotta telep kifejezetten hitelesnek tűnik, ilyen, hátrafelé lejtő sátor-megoldást több helyen láthatunk. A sátrak mellett azonban minden más részlet utólagos, műtermi kompozíció benyomását kelti, különösen a baloldali szekér, amelyet a rajzoló, hogy jól látható legyen, valósággal a levegőbe emelt, legalább egy méterrel a talajszint fölé. Az utólagos kompozíció miatt a léptékek is kérdésesek, a képről hitelesen nem olvasható le, hogy milyen méretű sátrakról van szó.

LXIX.

Vályogvető-czigányok
 Vasárnapi Újság, 1862. 557. oldal

Megint az Újházy-Jankó szerzőpáros alkotása, a Magyarország képekben ezt sem közölte újra. Amint a mesterségeknél már szoltunk róla, a 19. század második harmadában még nem számított jellegzetes cigány mesterségnek a vályogvetés, a parasztok maguk is rendszeresen foglalkoztak vele. A cigányoknak ebbe a munkába való bekapcsolódása valószínűleg annak köszönhető, hogy saját társadalmi-gazdasági viszonyaikhoz illeszthető volt, tudniillik maguk alakíthatták ki a munkarendjüket, a megbízó felügyelete nélkül dolgozhattak, és bérük kizárólag a megtermelt végtermék mennyiségétől függött. A fennmaradt ábrázolások csekély száma ugyanakkor arra utal, hogy a vályogvetés nem volt meghatározó jövede-

lemforrás a számukra, szemben a fémművességgel. Az ábrázolások csekély száma ezt a képet is becsessé teszi, és noha nyilvánvalóan utólagos kompozícióról van szó, a munkaterület ábrázolása is kérdéses, mégis jó illusztrációul szolgálhat a hagyományos cigány mesterségek bemutatásához.

LXX.

LXX. *Pháraó népe, Ország Tükre, 1863. 101. oldal:*

Az ismeretlen rajzoló képe az erotikus momentum becses dokumentuma. A főalak, a nézőre mosolygó cigánylány kigombolt blúzával máig élő, erős sztereotípiát jelenít meg. Ez a sztereotípia abból a tényből táplálkozik, hogy a hagyományos ci-

Wanderzigeuner — Vándorcigányok

gány kultúrában a női kebel elfedése nem szükségszerű, amint azt a mellékelt fénykép is igazolja. Az újság illusztrációja azonban inkább vágykép, mint a valóság tükre, a háttér alakjai pedig a korabeli rutin alapján készültek.

143. *Vándorcigányok*

LXXI.

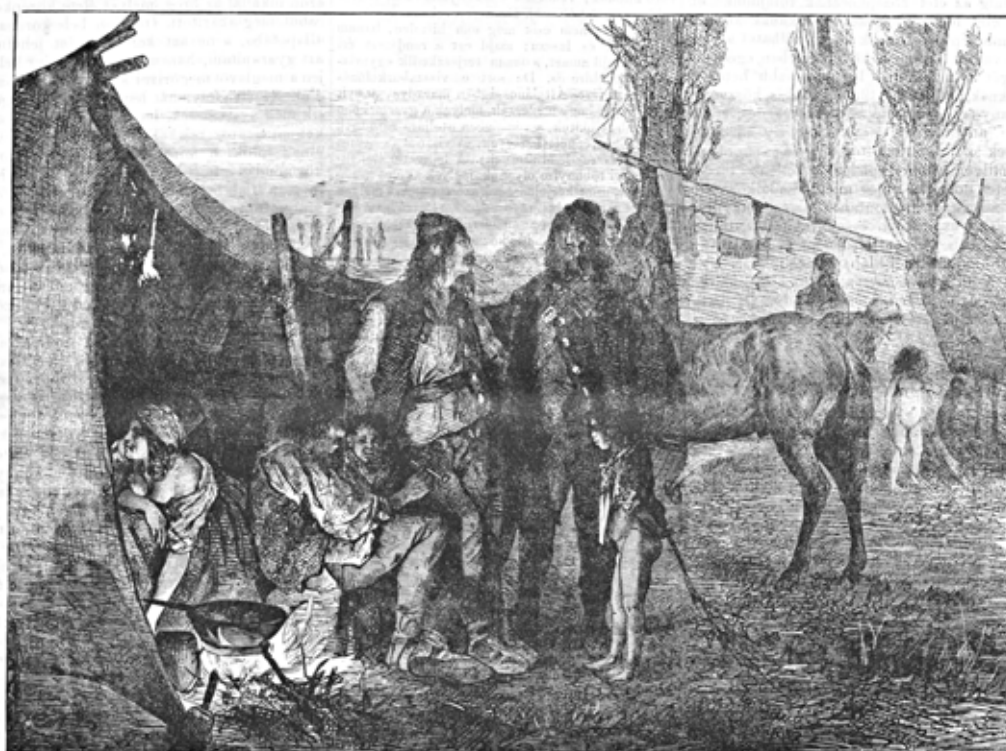
Képek a hazai népeletről. XXXIX. Vándor cigány-család.

Vándor cigány-család
Vasárnapi Újság, 1864. 93. oldal

Miután 1862-ben, a „Képek a hazai népeletről” sorozatban öt rajz is foglalkozott a cigányokkal, több mint egy év kihagyással, 1864 elején még egy kép napvilágot látott, ismeretlen rajzolótól. A Jankónál lényegesen gyengébb képességű rajzoló cigány fémműves családot örökített meg, amint az este sötétjében, a tűztől megvilágítva valamilyen vasmunkát végeznek. A férfi nagy pitykegomb-sora kalderásra, bő gatyája romungróra utal, de ettől még hiteles lehet az öltözet, ilyen keveredés minden bizonnyal rendszeresen előfordult. A hármas szereposztás és a szerszámok hitelesnek tűnnek, noha az üllő túl nagy. A három szereplőt azonban nyilvánvalóan a kompozíciós törekvés rendezte így el. Mindenki túl közel van a tűzhöz, az egyik asszony kifejezetten ráfújja a szikrát a másikra, ráadásul az üllő a kovács és a tűz között helyezkedik el, ami teljesen alkalmatlan. A kép talán személyes élmény alapján készült, tele hiteles részletekkel, egészében viszont mesterséges kompozíció.

LXXII.

Magyar cigányok Berlin vidékén. — (Egy berlini rajz után.)

Magyar cigányok Berlin vidékén
Vasárnapi Újság, 1864. 552. oldal

Amint a képaláírás is elmondja, a metszet egy berlini rajz (újságillusztráció) után készült. Bizonyára az eredeti rajz nevezi a szereplőket magyaroknak, a karakterjegyek alapján azonban nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy Romániából Magyarországon át Németországba érkezett, talán kalderás csoportról lehet szó. A magyar megjelenés itt inkább azt jelenti, hogy nem Németországban honos, szintó cigányok láthatók a képen, hanem keletről frissen érkezettek. A sátor a 6. számú képről már ismerős. A Magyarországról ismert képi közhelyek közül a meztelen gyerek hangsúlyosan jelen van, ez a jelenség Németországban bizonyára még feltűnőbbnek számított. Megjelenik a ló is, mint a vándor életforma szimbóluma, továbbá visszafogottan bár, de ott az erotikus motívum a sátorban lévő asszony keblének hangsúlyozásával. Noha a sátorbelső jelenete szemlátomást utólagos kompozíció, az egész kép meglehetősen hűséggel tükrözi a képet, amellyel a nyugat-európai lakosok találkozhattak.

LXXIII.

Czigány zenészek.
Klimkovics Délától. — (L. szór. a 76-ik oldalon.)

*Czigány zenészek, Klinkovics (helyesen Klimkovics) Bélától²⁴⁴
Ország Tükre, 1865. 77. oldal*

A kép sokkal inkább egy történet illusztrációja, mintsem képi tudósítás a cigány zenészekről. Ilyenformán forrásértéke a cigányokra vonatkozóan csekély, legfőlegbb a zenészek magyaros ruhájáról ad némi információt, azt is csupán abban az értelemben, hogy a korabeli felfogás ezt az öltözetet tekintette a falusi cigány zenészekhez tartozónak.

244 Több mint egy évszázadon át alkotó festődinasztia ötödik tagja, élt 1833-tól 1885-ig, kassai rajztanár, Benczúr Gyula első mestere. Lexikon 2/561.

LXXIV.

Magyar életkép, Lotz után Lancelottól. (Egy francia lap Magyarországról²⁴⁵ című cikkükhöz.)

*Magyar életkép, Lotz után Lancelottól
Hazánk s a Külföld, 1865. 121. oldal*

A kép érdekes példája a képi információk nemzetközi vándorlásának. Az eredeti alkotás Lotz Károlyé²⁴⁵, ezt egy francia lap vette át, hogy magyarországi tudósítását illusztrálja vele, onnan pedig egy magyar újság vette át, hogy beszámoljon arról, miként mutatják be Franciaországban Magyarországot. A kép festői jelenet, a vigadó falusi legények sztereotípiájának megjelenítése. Forrásértékű a cimbalmos figurája, jól mutatja, hogyan használták a régi típusú cimbalmot menet közbeni kíséretre.

245 Festő, élt 1833-tól 1904-ig. A kor kiemelkedő alkotója volt, számos falképet, tájképet és monumentális alkotást festett, életművében a tanítás is meghatározó volt. Lexikon 3/112.

LXXV-LXXVII.

LXXV. A három cigány
Ország Tükre,
1865. 345. oldal

LXXVI. A három cigány
Képes Világ,
1868. 17. oldal

LXXVII. A három cigány
Pongrácz Ferenc
festménye, 1836.

Noha a rajz szignálatlan, előképe ismert: Pongrácz Ferenc²⁴⁶ három cigány című, 1836-ban készült festménye alapján készült²⁴⁷. A kompozíció ihletője a bánáti születésű osztrák romantikus költő, Nicolas Lenau már idézett verse volt. A rajzoló a versben megénekelte zenészeket a festményt híven követve magyaros ruhába öltöztette, a környezetet az eredetihez képest jelentősen kiegészítette, gazdagította.

A képes Világ a képet kissé leegyszerűsítve, átrajzolva vette át. Hogy nem az eredeti Pongrácz-festmény után dolgozott, azt az előtérben lévő tó világosan mutatja.

246 Életrajzi adatai nem ismertek, a XIX. század első felében Eperjesen dolgozott.

247 Pongrácz festményét ismerteti Révész Emese *A magyar historizmus* című kötetében (Budapest, 2005., 137. oldal). Idézi a *Vasárnapi Újság* jelen tanulmányunkban is közölt „A dade meg a rajkó” című, 1865-ben közölt képét kísérő szövegét, melyben a szerző a cigány és a magyar nép sorsának hasonlóságát említi. Majd így ír: „E belső lelki sorsközösséget példázza Pongrácz Ferenc Három cigány címen ismertté vált festménye, amely tömör képi megfogalmazását adja annak az életeszmenynek, amelyben a gondokra a hegedű, pipa és álom nyújt gyógyírt. Az árkádiai idillt azonban melankolikus alaphangulat színezi át, s ez alkalmassá tette azt a jelen kedélyvesztett közérzetének kifejezésére is. Az abszolutizmus éveiben a zenéléssel felhagyó, hangszerét a fára fel-függesztő bujdosó a rezignált és illúzióvesztett magyarság, szűkebben értelmezve a jelen állapotok ellen önkéntes hallgatással tiltakozó művészi magatartás időszerű allegóriájaként kapott új értelmet.”

LXXVIII.

Cigányleány

Hazánk s a Külföld, 1865. 441. oldal

A kép részletgazdagsága, valamint elrendezése arra utal, hogy beállított műtermi fotográfia alapján készült, a kislány kezébe a tyúkokat, a háttérbe a tájat utólag rajzolták. Emiatt sem tekinthető forrás-értékűnek, hiszen még a viseletről is feltehető, hogy a fotográfus rendezte így el, hogy csipetnyi erotikus ízt sem nélkülözve illusztrálja vele a cigánylány rongyos voltát.

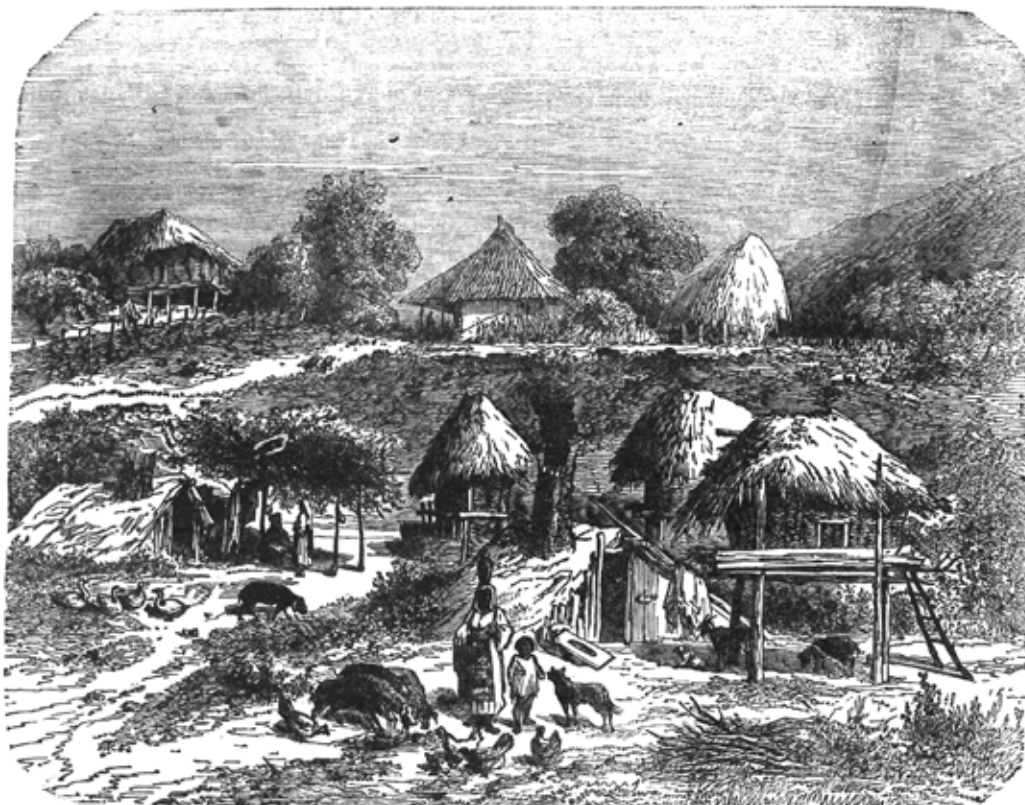
LXXIX.

*LXXXI. Czigányok a pusztában
Magyarország és a Nagyvilág, 1866. 29. oldal*

A szignálatlan képpár első darabja bizonyára eredeti helyszínen felvett vázlatokból, esetleg fényképekből épült kompozíció. A két lány (asszony?) hosszú szoknyája oláh cigány törzsre vall, 1860 előttről ez a viselet nem ismert. A mögöttük muzsikáló, valamilyen magaslaton ülő hegedűs szinte bizonyosan cigányságuk mivoltára utaló, utólagos kiegészítés. A képet ugyanarról a dúcraól még abban az évben újra közölte a *Képes Világ* (1866. 764. oldal).

LXXX.

Oláhországi cigányfalu.

Oláhországi cigányfalu
Képes Világ, 1866. 608. oldal

Szignálatlan rajz, amely a "vidéki rajztanár képi tudósítása" kategóriába volna sorolható, ha létezne ilyen kategória. Az 1860-as években több lap is közölt hasonlót, például a *Vasárnap Újság* (LXV. kép) és a *Hazánk s a Külföld* (LXVI. kép). E rajzok hibái és erényei is hasonlóak: előbbibe tartozik a korlátozott rajztudás, utóbbiba a művészi sablonoktól való mentesség, hitelességre törekvés. A képen letelepedett családot látunk lakóházakkal és gazdasági épületekkel, valamint háziállatokkal: kutyával, disznóval, kecskével, tyúkokkal és kacsákkal. A félig földbe süllyesztett lakóházzal a *Hazánk s a Külföld* rajzán is találkozhatunk. Ez korántsem cigány építészeti hagyomány, a honfoglalás óta ismert a Kárpát-medencében, és bizonyára másutt is.

LXXXI.

*Cigányok,
Képes Világ, 1866. 785. oldal*

A lap kétrészes cikk illusztrációjaként egy képpárt közölt, melynek első tagja már megjelent a *Magyarország és a Nagyvilág* korábbi számában (lásd ott), a második azonban csak itt. A második kép nőalakjai lábszárközépig érő szoknyát viselnek, ami a kor paraszti viseletének felel meg, eszerint ők romungrók volnának. (Hogy a szoknya hosszának egy arasznyi eltérésebből talán nem túlzás ilyen messzemenő következtetést levonni, azt a mai divat ismerői is megerősíthetik.) Ahogy az első kép esetében, itt is elképzelhető, hogy az alakokról műtermi fényképfelvétel készült, és a háttérret utólag tette hozzá a rajzoló. Ezzel a megszorítással tehát a rajz hitelesnek tűnik.

Negyed évszázad múltán a képet újra közölte az *Ország-Világ* (1890. 352. oldal).

LXXXII.

Sátoros cigányok
Magyarország és a Nagyvilág, 1867. 51. oldal

Mind a jobb szélen látható alakok, mind a kép kompozíciója alapján úgy tűnik, hogy nyugat-európai kép áttétele, esetleg az eredeti dúc megvásárlása révén. (A galvanizálás technikájával gyakorlatilag korlátlan számú levonat készítésére alkalmassá tett dúcoknak nem lebecsülendő nemzetközi forgalma volt, ugyanis a kiadók ezzel némi másodlagos bevételre tehettek szert. A belföldi forgalmat korlátozta, hogy ugyanaz a piac nem fogadta szívesen ugyanazt a képet más laptól, noha, mint éppen ennek a képnek a példáján is láthattuk, ez is előfordult.) A nagy rajzoló rutinmal megkomponált jelenet inkább tűnik egy korabeli regény illusztrációjának, mint hiteles képi tudósításnak, noha egészen biztosan az alkotó személyes benyomásai alapján készült. A kép a legtöbbet arról árul el, hogy milyenek látták a nyugat-európai közönség a keletről frissen oda érkezett cigányokat. A képet ugyanarról a dúcról később újra közölte az Ország Világ (1882. 159. oldal).

LXXXIII.

*LXXXIII. Vándor cigányok
Képes Világ, 1867. 1141. oldal*

144. Vándor cigányok

A rajzolói kvalitás itt is vidéki rajztanárra utal, a kép azonban nem hiteles tudósítás, hanem a képi közhelyek sorozatát felvonultató műtermi kompozíció. Ott van a gyermekét szoptató, közben pipázó asszony, a pucér gyerek, az ekhós szekér, a korabeli szemlélő számára nyilvánvalóan humorosnak ható, vegyes ló-szamár fogat. Közel korabeli fényképes forrásokból tudjuk, hogy a vándorló kompánia

egészen más képet mutatott. A 19. század legvégén (képi variáns 1897-ből ismert) valahol Dél-Erdélyben ismeretlen fotográfus több mint egy tucat képet készített egy vándor kompániáról. Ezeknek a képeknek a nagy része még évtizedekig forgalmazott, részben színezett képeslapok formájában maradt fenn. Olyan becses képi forrásról van szó, amely önmagában is megérdemelné a figyelmet. Itt most a menetben lévő csapat képét közöljük. Jól látható, hogy noha – talán a fényképész kedvéért – két férfi lóháton ül, a népes csapat (tizenkilenc személy látszik ezen a képen, egy másikon harminchárman vannak) gyalogszerrel vándorol, a szekér elsősorban a gyerekek és a holmi szállítására szolgál.

LXXXIV–LXXXV.

Cigányarcok.

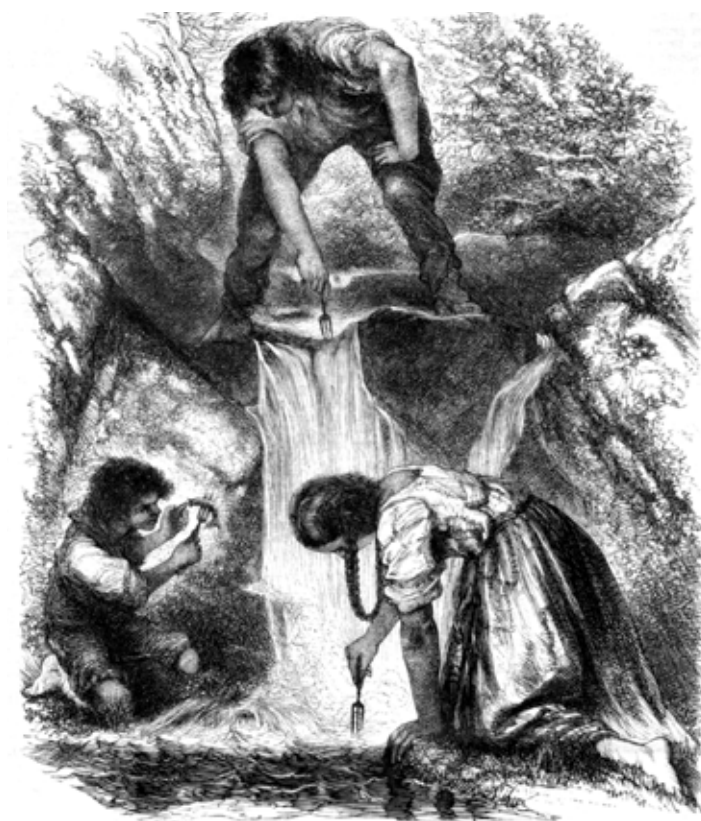
Cigányarcok.

*LXXXIV. Cigányarcok**Képes Világ, 1868. 384. oldal**LXXXV. Cigányarcok**Képes Világ, 1868. 432. oldal*

A két kép az évszázadok óta ismert tanulmányfej-műfajba tartozik. A rajzoló részben gyakorlás, részben nagyobb kompozícióhoz motívum gyűjtése céljából életutáni vázlatokat készített, amelyeket utóbb többé-kevésbé kidolgozott. Az alakok tehát hitelesek, történeti forrásként azonban kevésbé funkcionálnak.

A kétrészes cikk második részét ismét cigány tanulmányfejek illusztrálják. Némi forrásként a két alsó alak ékszerei szolgálhatnak.

LXXXVI.

Czigányok halászáton
Képes Világ, 1869. 52. oldal

Herman Ottó említi a magyar halászatról szóló könyvében²⁴⁸, hogy a cigányok villával fogják a halat. Ha a fenti képnek csak ezt az egy közlését ismernénk, azt gondolhatnánk, hogy valami hasonló magyarországi ismeret képi félreértésével van dolgunk – hiszen nyilvánvaló, hogy eredetileg nem asztali villáról, hanem mezőgazdasági szerszámról lehetett szó, magyarán vasvilláról, amit ma is gyakran csak villaként említenek. Csakhogy ugyanez a kép (ugyanerről a fadúcról nyomtatva) már 1863-ban megjelent a német *Über Land und Meer* című képes hetilapban, és ott a képaláírás a következő: *Elsässische Zigeuner beim Forellenfischen*, azaz Elzászi cigányok pisztórángalászáton. Magyarországi félreértésről tehát nem lehet szó, a kép hitelességéhez viszont a korabeli elzászi ábrázolásokkal való összevetés volna szükséges.

248 A magyar halászat könyve I–II., Budapest, 1887.

LXXXVII.

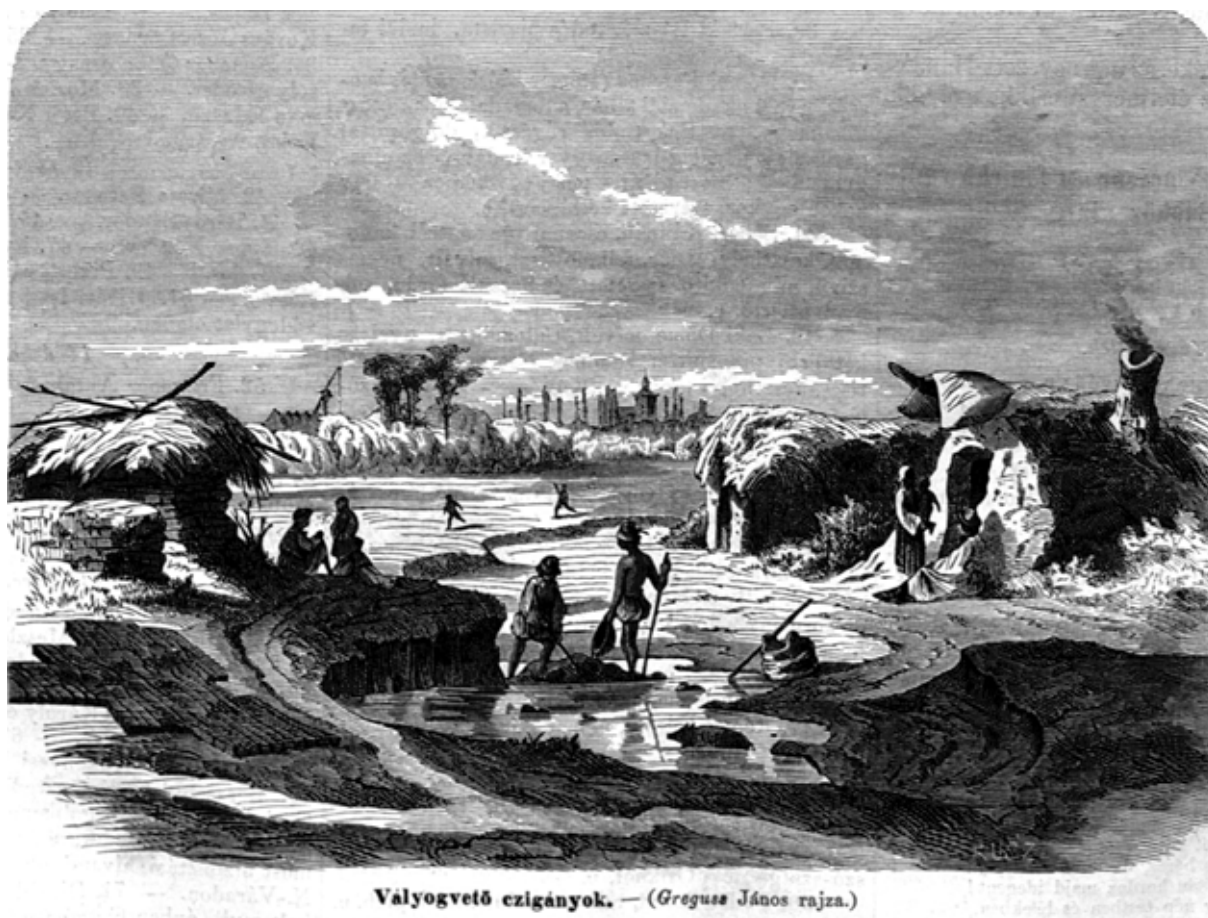
Cigány-lakás az erdélyi havasokon. (Rajzolta Staubert Ödön.)

Cigány lakás az erdélyi havasokon
Hazánk s a Külföld, 1869. 169. oldal

Staubert Ödön²⁴⁹ kissé műkedvelő színvonalú munkájának értékét növeli, hogy szemlátomást objektivitásra törekvő képi tudósítás, nem akar sem többet, sem kevesebbet annál, mint hogy megmutatja az erdélyi cigányok tanyáját. Figyelemre méltó az előtérben lévő disznó, amely egyértelműen a letelepedett életmód és valamiféle háztáji gazdálkodás jele.

249 Főgimnáziumi tanár, élt 1838-tól 1906-ig. Az 1860-as években rajztanár volt Székelykeresztúron, 1867-től pedig Gyulafehérváron működött. www.erdelyimuveszet.ro, Szi-nyei: Magyar írók élete és munkái, 13/411.

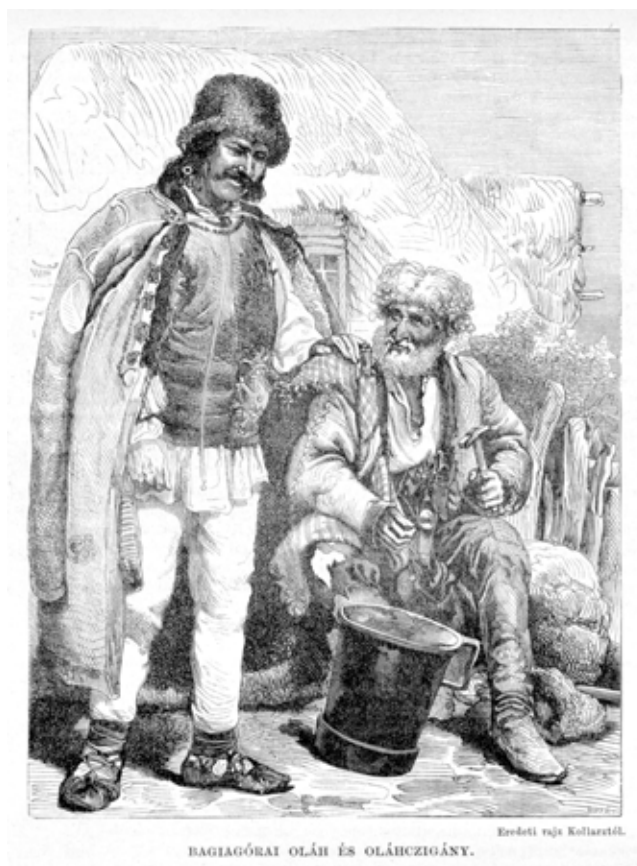
LXXXVIII.

Vályogvető cigányok
Vasárnapi Újság, 1869. 229. oldal

A Jankó Jánoshoz hasonlóan sokat foglalkoztatott Greguss János rajza távlati kép, a részleteknek kevés figyelmet szentel. Ennek megfelelően inkább a szituációról ad hírt, úgy tűnik, meglehetősen hitelesen. Az alakok elrendezése megkomponált, az egész mégis életszerű.

LXXXIX.

Bagiagorai oláh és oláhczigány
Magyarország és a Nagyvilág, 1869. 390. oldal

A már említett Franz Kollarz rajza feltehetően két helyszínen felvett tanulmányból készült kompozíció. Az ülő alak a cigány, akit a fémműves mesterség kellékei azonosítanak. Viselete román jellegű, a kabát alól kivillanó széles övvel. Figyelemre méltó a kalapács kis mérete.

XC.

Aranyosó cigányok.

*XC. Aranyosó cigányok
Vasárnapi Újság, 1870. 17. oldal*

*145. Désás cigányok
Desás cigányok-Zigeuner (Kessellicker)*

Az erdélyi aranyosó cigányokról ez talán az egyetlen 19. századi ábrázolás. A kor hagyományait ismerve valószínű, hogy beállított műtermi fényképfelvétel alapján készült, a környezet utólagos kompozíció, de az alakok hitelesek. Mesterségük eszközei sajnos nem láthatók, sem tágabb környezetük, így, noha egyedülálló ábrázolásról van szó, forrásként a kép információs tartalma csekély. A műtermi, beállított képi szituációról jó információt ad a feltehetően erdélyi cigányokat ábrázoló képeslap.

XCI.

CZIGÁNY CSALÁD.

Czigány család

Magyarország és a Nagyvilág, 1870. 199. oldal

Ismét egy kép a "vidéki rajztanár képi tudósítása" kategóriából, bár a kivitelezés rutinos és jó képességű rajzolóra utal. Maga a tudósítás is túlmegy a látvány pusztá rögzítésén, sokkal inkább egy társadalmi szituációt ábrázol: a parasztember a faluszéli cigánykovácshoz viszi a megfoltozandó üstöt, és amíg a munka folyik, elbeszélget a háziakkal. Jobboldalt az öregasszony pipával a szájában (erős képi közhely) éppen tippanmeszelőt köt, egy fiatal asszony vagy lány szabad tűzön főz (ez is képi közhely), a másik asszony az ajtónak támaszkodva tereferél, mellette a gyerek báméskodik. A kép erős személyes benyomáson alapuló műtermi kompozíció, amely meglehetősen hiteles módon tudósít az illeszkedő társadalmi szituációról.